

Az államalapítás korának írott forrásai
Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette
Kristó Gyula
Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.
Szegedi Középkorász Műhely
Szeged, 1999.
470 p.

A Magyar Millennium évében felfokozott érdeklődés övezi első királyunk korszakát. Minden bizonnyal számos monográfia, tanulmány fog megjelenni személyével és működésével kapcsolatban.

Egyes hazai kutatói csoportok már új kiadványokkal is jelentkeztek. Ebbe a sorba illeszthető a Kristó Gyula vezette Szegedi Középkorász Műhely által összeállított *Az államalapítás korának írott forrásai* című munka. A kutatók a történeti mesterség legtágabb körökhöz eljutó megnyilvánulási formájához, a kútfők magyar nyelvre való átültetéséhez és értelmezéséhez folyamodtak. Ez a mostani kiadvány szerves folytatása az ugyanott 1995-ben megjelent *A honfoglalás korának írott forrásai* című kötetnek.

A mostani munka is követi elődje jó hagyományait. Az adott forrást bevezetőben ismerteti, megjelenítve az alapvető bibliográfiai támpontokat is. Már a kötet elején megtaláljuk a rövidítve idézett munkákat és az általánosan használt szakirodalom jegyzékét. A forrásbázis milyenségéből következően annyi változás történt, hogy itt nem volt szükség a kútfők nyelvük szerint elkülönítésére, mivel az államalapítás korára a latin nyelvű forrásokon kívül mindössze négy görög és egy ószláv nyelvű forrásból nyerhetünk ismereteket. Így a rendezés a kútfők keletkezési ideje alapján történt.

A kötet célja egyértelmű: az államalapítás korára vonatkozó forrásanyag magyar nyelven történő közzététele a nagyközönség számára. Természetesen találkozunk olyan kútfőkkel, amelyeket már lefordítottak magyarra, azonban az 50 forrásból 18-nak a hazai vonatkozású részletei először láttak napvilágot magyar nyelven. Ezek leginkább rövidebb krónika- és évkönyvrészletek, császári életrajzok, a térítőpüspökök leveleinek Magyarországra vonatkozó információi. Ismertetésemet ezek bemutatásával kezdem.

II. Ottó német-római császár 979-ben egy Melk közelében lévő helyet a regensburgi püspöknek, Wolfgangnak adományozott, hogy telepesei a magyarok támadásaitól biztonságban lehessenek. (30–32.) A 983–991 közti időben a passauai egyházmegye zsinati határozataiból egy korábbi magyar támadás pusztító hatásai-

ról olvashatunk. (33–34.) A kutatók ma sem tudtak egységes álláspontot kialakítani a fekete magyarok kérdésében. (A különböző vélemények rövid ismertetését a 245. lábjegyzetben találjuk.) Róluk az egyik legalapvetőbb forráscsoportot Querfurti Brúnó irodalmi művei alkotják. Az általa írt *Az öt remetetestvér életrajzából* megtudhatjuk, hogy hozzájuk vízi úton lehetett eljutni. (85–88.) A térítőpüspök *II. Henrik császárhoz írt levelében* a köztük lévő térítés sikertelenségéről számol be. Ugyanitt értesülhetünk a pápai követség eredményeiről, igaz ők más, erőszakos módszert alkalmaztak. (89–91.) *Adalbert prágai püspök szenvedéstörténetében* arról az Aserikről olvashatunk, akit a Hartvik-legenda azonosít Anasztázzal és a későbbiekben a magyar egyház egyik vezetője lett. (99–101.) Hozzá kapcsolódik a bambergi Szent Péter egyház 1012-es felszenteléséről tudósító feljegyzés is. Ebben találkozunk egy Aserik nevű férfival, aki a magyarok érsekeként volt jelen az ünnepségen. (105–106.)

Adalbold német püspök *II. Henrik császárról* írt életrajzot, ami Merseburgi Theotmar krónikáján alapult. (Igaz, hogy abból csak az uralkodót kedvező színben bemutató részeket vette át.) A testvére ellen fellázadó Brúnó augsburgi püspök Adalbold közlése szerint Gizellához menekült. (120–123.) A *Remete Évkönyv* igen röviden, de évhez kötve (972) számol be Wolfgang szerzetes magyarországi térítési szándékáról. (141–142.) Azecho wormsi püspök levelében arra kéri püspöktársát, járjon közbe István királynál, hogy epistolájának kézbesítője sértetlenül juthasson el a Szentföldre. (143–144.)

Chabannes-i Adémar történeti művében (*Az angouleme-i főpapok és grófok története*) több fontos, azonban tévedésektől sem mentes adatot közöl az államalapítás korából. A francia szerzetes beszámol III. Ottó azon szándékáról, hogy a „pogány bálványoknak hódoló” szomszéd népeket, köztük a magyarokat megtérítse. Ő kétféle, Fehér, illetve Fekete Magyarország létezéséről ad hírt. Utóbbiban „sötét színű” nép élt. Ellenük István király indított hadjáratot. Rendkívül fontos, a magyar és nemzetközi kutatásban egyaránt vitákat kiváltó híradást közöl a szent lándzsa küldéséről. Sokáig Adémar volt az egyetlen, s könnyen kritika alá vonható bizonyíték a Szent István-i lándzsajelvény megléte mellett, de e főhatalmi szimbólum létezését ma már megerősíti az államalapító király 1968-ban megtalált dénárjának ábrázolása is. A derék francia elbeszélésében leginkább a Brúnó nevű egyháziakkal állt hadilábon, három, a magyar térítésben jelentős szerepet vitt ilyen nevű főpap életútját keverte össze. (163–169.)

Wipo német történetíró és költő a német királyi udvar papja volt. *II. Konrád tetetei* című művében számos magyar vonatkozású részt olvashatunk. István király nem engedte át országán a Konstantinápolyba tartó császári követet, aki így kénytelen volt kitérővel Keletre utazni. Magyar szempontokat is figyelembe véve fogal-

maz az 1030-as német-magyar háború kimenetelével kapcsolatban. Érdekes, hogy a német pap volt az első képviselője annak a 11–12. századi, Németországban elterjedt felfogásnak, amely a magyarok megtérítését elsősorban II. Henriknek, illetve Gizella királynénak tulajdonította. (177–183.)

Rodulf Glaber (†1045 k.) *Őt történeti művében* számol be korának eseményeiről. A magyarokról inkább csak felszínes ismeretei voltak. Elődeink sok gyalázatos tett elkövetése után lettek keresztények. Azonban megtérésük után királyuk biztosította a Jeruzsálembé vezető utak biztonságát, olyannyira, hogy mellőzni kezdték a tengeri utakat. Krónikája már a század negyvenes éveit is érinti. Így beszámol a ménfői csatáról is, amelyben állítása szerint 6 ezer német és 200 ezer magyar csapott össze. (183–187.)

A *Hildesheimi Évkönyvet* a helyi Szent Mihály-kolostor szerzetesei szerkesztették. A magyar történelemre vonatkozóan rendkívül fontos információkat közöl. Az 1003-as év István magyar király hadjáratát hozta, anyai nagybátyja, „Gyula király” ellen. 1031-ben pedig egy rövid, de annál megrázóbb híradás tudósít Imre herceg szerencsétlen haláláról. A munka a negyvenes évek főbb eseményeit is rögzítette. (213–219.)

Az 1039–1054 közötti időszak egyik fontos kútfője Reichenau Hermann *krónikája a világ hat korszakáról*. A történeket tömören, de igen megbízhatóan ismerteti. (220–225.) Bővebben szól erről az időről az *Altaichi Évkönyv*, amelynek hazánk történetét érintő teljes (1046-ig terjedő) híryanaga szintén először jelent meg magyar fordításban. Ez a munka Szent István, Péter, Aba Sámuel és I. András korára nézve elsőrangú forrás. Igen részletesen olvashatunk az 1041–1044 közötti eseményekről. Nem titkolja el a Péter elleni lázadás okát, amely a Gizella királynéval szemben tanúsított esküszegő magatartásában (ti. megfosztotta őt birtokaitól és mindenféle jövedelmétől) keresendő. A vele elégedetlen főurak végül elűzték és „másik királyt állítottak maguknak, akit Abának hívtak.” Az új uralkodó zsinatot tartott, ahol érvénytelenítették mindazokat a törvényeket, amelyeket Péter király jogtalanul hozott meg. Az 1042. évben igen jelentős, leginkább a bajorok ellen irányuló magyar betörést ír le. A következő évben a német és magyar uralkodó békekötésére került sor. Itt azzal a jelentős hírrel találkozunk, melyben még a békekötés előtt a császár hadigépeket készíttetett, hogy a Rábcát oltalmazó védműveket szétrombolhassa. Az 1044-es esztendő Aba Sámuel bukását hozta. A császár kihasználta a belső viszálykodást, hadával Magyarországra tört. Csapatait azok a magyarok vezették, akiket magával hozott. A döntő csatában, ahol az időjárás is segítségére volt, III. Henrik császár legyőzte a magyarokat, majd bűnbánatot tartott és bevonult Székesfehérvárra, ahol visszahelyezte Pétert a királyi székbe. A következő

évben került sor ennek ünnepélyes megerősítésére. Végül Péter 1046-ban nem tudta elkerülni másodszeri, immár végleges bukását. (237–256.)

A franciaországi, ma belgiumi Namur városában 1047-ben alapított II. Albert gróf egyházat Szent Albán tiszteletére. Az erről szóló eseményeket az egyik kánonok húsz év múlva foglalta írásba. A *fundator* előkelőt meglátogatta Liedvin, a lotaringiai származású bihari püspök. Ő ajándékként azokat az ereklyéket hozta el, amelyeket Szent István a bolgároktól zsákmányolt. Ezek nem éppen tisztességes módon jutottak a francia származású püspök tulajdonába. (226–228.)

A történeti Magyarországon is készülhettek évkönyvek. Ennek egyetlen ránk maradt képviselője Pannonhalmán vagy Székesfehérváron íródott, de történetírásunk *Pozsonyi Évkönyvként* emlegeti. Ezt a Pray-kódex őrizte meg számunkra. A bejegyzések igen szűkszavúan, viszont meglehetősen pontossággal tudósítanak az államalapítás korának eseményeiről. Feltűnő, hogy több pécsi vonatkozású eseménnyel (Mór püspökké szentelése, a pécsváradi monostor felszentelése) találkozunk. (354–356.)

A *Zágrábi és Váradai Krónika* a magyarok rövid történetét tartalmazza a honfoglalástól 1354-ig. A korszakunkat érintő részben Taksony fejedelem családjáról és Géza megtérésétől olvashatunk. A történeti munka viszonylag pontosan rögzítette Szent István király uralkodási éveit, azonban Péter és Aba Sámuel uralkodásáról zavaros ismeretei vannak. (402–404.)

Gellért püspök személyét és művét örökítette meg a *Szentbeszéd az Úr megtestesüléséről és a Boldogságos Szűzről* című alkotás. Ez egy 14. századi pergamenkódexben maradt az utókorra. A munka idézi a vértanú feltételezett homília-gyűjteményének bevezetőjét. A főpap halálát a többi forráshoz képest eltérően írja le, mivel szerinte megkövezése után karddal döfték át. (405–407.)

A következő részben azokat a kútfőket ismertetem, amelyeknek már több — teljes vagy részleges — magyar fordítása is napvilágot látott. Liudprand cremonai püspök *Nagy Ottó császár viselt dolgait* foglalta írásba. Ebben a művében egy bolgár származású, de magyar neveltetésű férfiről, Saleccusról (Szalk, Salók vagy Sza-lók), illetve arról a Zacheusról olvashatunk, akit a pápa a magyarokhoz küldött téríteni. (813–816.) Az itáliai főpap másik magyar vonatkozású műve a *Beszámoló a konstantinápolyi követjárásról*. Ez az eredménytelen 968. évi diplomáciai küldetéséről szól. A császár követe azért háborodott fel, mert egy „magyar módra” megnyírt bolgár megelőzte őt az ülésrendben. Megörökítette azt az eseményt, mely szerint a Makedóniában elfogott 40 magyart a császár magához vette személyes testőrökként. (17–20.)

Két levélben (I. Ottóéban és Pilgrim passauai püspökében) a magyar térítésekről olvashatunk. Az elsőben császár azt kéri a német prelátustól, hogy Brúnó Sankt

Gallen-i szerzetesnek, akit a magyarok királyához küldött, haladéktalanul biztosítsa a határra való eljutását. (21–22.) A másodikban a püspök VI. Benedek pápához intézett soraival találkozunk. Ebben beszámol a magyarok közt végrehajtott keresztelésekről. Figyelmezteti a Szentszéket, hogy „ott pedig az aratni való sok, de a munkás kevés.” Azonban pár sorral lejjebb kiderül a levél megírásának a valós oka. A ravasz egyházférfi az érseki palást és süveg küldését kéri. (23–29.)

León Diakonosz tíz könyvre tagoló *Históriája* egy magyar vereséggel ismert meg. León Phókas a Thrákiára törő kalandozókat egy váratlan éjszakai támadással zúzta szét. (35–36.)

A pannonhalmi monostor kiváltságlevelével sokan foglalkoztak. Az 1001-es keltezésű oklevél interpolált másolat formájában maradt fenn. Az eredetijét nagy valószínűséggel a német kancelláriából Magyarországra került Heribert C jelzésű jegyző készítette, valójában 1002-ben. A diploma rögzítette mindazokat a kiváltságokat és birtoktesteket, amelyeket a monostor az évszázadok során elnyert. Az oklevélből megtudjuk, hogy a Szent Márton monostorát még Géza fejedelem kezdte el építeni. Szent István beszámol egyes szám első személyben a somogyi lázadásról és a neki támogatást nyújtókról. Itt olvashatunk a vitatott hovatartozású somogyi vámról, amelyért már a 11. századtól hosszasan pereskedett az apátság és a veszprémi püspökség. (37–45.)

Szent István király törvényével szintén sokat foglalkozott a szakirodalom. Az államalapító királytól 56 cikkely maradt fenn, amelyeket 10 kézirat őriz. Ezek közül egyik sem tartalmazza a teljes szöveget. Rendkívül jelentős a korszak egyházi, társadalmi, igazságszolgáltatási viszonyainak és szokásainak a megismerésében. A kötetben Kristó Gyula új fordítását olvashatjuk, amely a legrégebbi kézirat, a két dekrétumot hozó Admonti kódex alapján készült. A kurziválás miatt jól elkülöníthetők azok a részek, amelyek nem ott, hanem csak a későbbi kódexekben találhatóak. (46–77.)

Az első részben már említett Querfurti Brúnónak *Szent Adalbert prágai püspök és vértanúról szóló második életrajzát* szintén tartalmazza a kötet. Ennek is volt részleges magyar fordítása, amely még a századfordulón készült. A *Vita* hosszabb szerkesztése arról tájékoztat, hogy a prágai főpap olykor maga ment a magyarok közé téríteni. Ugyanitt érdekes jelenetet ír le, amelyben Aserik összetűzésbe keveredett Adalberttel („szemrehányólag sok haszontalanságot beszélt a szent férfiú ellen”). Az életrajz rövidebb szerkesztésében a magyar nagyfejedelemtől és annak nagyhatalmú, az egész országot a kezében tartó feleségéről olvashatunk. (78–84.)

A pécsi püspökség alapítólevelének eredeti példánya nem maradt fenn, csak kései, interpolációktól terhes változata. Magát az egyházmegyét Szent István 1009. augusztus 23-án alapította, Azo pápai legátus jelenlétében. Érdekes a jelenlévő érsekek

száma. Ha elfogadjuk a többes számot, ekkor az alapítás idején már a kalocsai főegyházmegye is létezett. Vitatott továbbá a püspökség eredeti határa is, mivel az interpolálás következtében a későbbi jogigényeket vetítették vissza. (92–94.)

A *veszprémi püspökség alapítólevele* is hasonló sorsra jutott, mint a pécsi, csak másolatból ismerjük. A privilégium azokat a várakat és tartozékaikat sorolja fel, amelyeket a király a püspökség alá rendelt. Az itt felsoroltak közül Visegrád megyének ez az egyetlen említése. Úrhida várispánságát is csak innen ismerjük. Végül biztosítja az egyházmegyét területének sérthetetlenségéről. Figyelemreméltó a bizánci hagyományokra visszamenő átokformulája. (95–98.)

Fulbert 1006-ban lett chartres-i püspök. Korának egyik legműveltebb embere volt, aki igen kiterjedt levelezést folytatott. Bonipert pécsi püspöknek írt epistulájában tájékoztatja főpaptársát, hogy igyekszik számára elküldeni Priscianus egyik művét. A Konstantinápolyban élt latin nyelvtudós 18 kötetből álló latin nyelvtan-és stilsztikakönyve a latintanítás egyik fő eszköze volt a középkori iskolákban. (102–104.)

A szász Merseburgi Thietmar *Krónika* című műve a magyar történelem szempontjából kiemelkedő jelentőségű kútfő. A szerző számos évkönyvet, szentéletrajzot és halottaskönyvet használt fel és támaszkodott a császári udvarból nyert értesülésekre is. Röviden tájékoztat a 973-as quedlingburgi tanácskozásról, illetve Bolesław lengyel fejedelem házasságairól. A következő rövid fejezet a magyar történelem egyik legvitatottabb eseményét, Vajk koronanyerését tartalmazza. (A különböző véleményeket a 319. lábjegyzet alaposan összefoglalja.) A német történetírótól értesülhetünk Géza fejedelem régi hitéhez való ragaszkodásáról és feleségének, Saroltnak fékezhetetlen természetéről. Itt olvashatunk az erdélyi Gyula bukása utáni sorsáról, továbbá egy lengyel–orosz összetűzésről, amelyben Bolesławot a németek mellett a magyarok is segítették. (107–114.)

A *veszprémvölgyi monostor alapítólevele* egyedülálló módon görög nyelven íródott, amely Kálmán király 1109. évi hiteles másolatában maradt ránk. Sajnos ez nem őrizte meg a keltezést, így a monostor alapításának idejét pontosan nem ismerjük. Szent István maga, családja és egész Magyarország lelki üdvéért alapította a kolostort. Leírja az apácáknak rendelt földterület határait, falvait és tartozékait. Átokformulája hasonló a veszprémi püspökség alapítóleveléhez. Érdemes megjegyezni, hogy a kötet szerkesztője, Kristó Gyula, újabban több írásában is az oklevél Géza-korisága mellett érvel. (115–119.)

Korai magyar irodalomtörténetünk egyik becses emléke az *István intelmei fiához, Imre herceghez* címet viselő mű, amelyet a kötetben veretes, új fordításában olvashatunk. A szerző személye ismeretlen, de valószínűleg a mai Észak-Franciaországból származó, az uralkodó közvetlen környezetéhez tartozó pap lehetett.

Teljesen önálló alkotásnak tekinthető, mivel más szerzőtől származó szövegekölcsönzést sehol sem sikerült kimutatni. A munka megírásának célját a bevezetőben találjuk. „Hallgasd, fiam, atyád oktatását, és el ne hagyd anyád törvényét, hogy megsokasodjanak életednek esztendei”. Az Intelmek tíz fejezetre oszlik, amelyekből következtethetünk a 11. századi Magyarország társadalmi és politikai viszonyaira. (124–140.)

Berno reichenauai apátnak négy magyar vonatkozású levelét találjuk a kötetben, amelyek kivonatossan maradtak fenn. Az elsőt Szent Istvánhoz intézte, amelyben köszönetét nyilvánította ki, hogy a Szentföldre tartó zarándokokkal „emberségesen bánt”. Péter királyhoz írt levele a trónjától megfosztott uralkodó németországi száműzetése idején készült. A másik két írás címzettje III. Henrik német-római császár volt. Mind a kettő a Magyarország elleni 1044-es hadjárattal kapcsolatos. Aba Sámuel azzal az ószövetségi Rapsacéshez hasonlítja, aki meggyalázta az Urat Jeruzsálemben. Péter király viszont Ezékiás módjára alázkodott meg. A ménfői csatáról beszámoló többi forrással ellentétben Berno 17 hadosztályra teszi a magyarok ellen vonuló német sereg létszámát. A császárhoz intézett másik beszámoló mindazokat a területeket — köztük Magyarországot — sorolja fel, amelyeket Henrik meghódított. (145–155.)

Odilo bencés apát a Cluny-hez köthető szerzetesi reformmozgalom vezéralakjának tekinthető. Ő is kiterjedt levelezést folytatott Európa vezetőivel. Államalapító királyunkhoz intézett epistolájában méltatja Magyarország szerepét, amelyet a zarándokok védelmében tanúsított. Igen érdekes információkat találunk a korai magyar ereklyekultusszal kapcsolatban. Odilo a 4. században meghalt Szent Marcell pápa relikviáit tudta a király számára megszerezni. (156–159.)

Többször volt már szó arról, hogy a nyugatiak szemében igen figyelemreméltó tett volt a Jeruzsálem felé vezető zarándokút biztosítása. *A Szentföldre vezető út leírása* a 12. századból származik, de bizonyos geopolitikai utalások miatt a hazánkat érintő rész 1031–1043 között keletkezhetett. Az ország nyugati határa még a Fischa folyónál kezdődött és Hainburg vára is magyar fennhatóság alatt volt. Biztosan azonosítható Győr és Székesfehérvár települése. Hannenburch, Duldumast és Dordomest lokalizációjával kapcsolatban számos feltevés született. (160–162.)

Regensburgi Arnold (Arnolf) könyvei Szent Emmerámról szólnak. A szerző elsődleges feladatának azt tekintette, hogy az egykoron Bajorország patrónusaként tisztelt Emmerám hanyatló kultuszát visszaállítsa. Első könyvében a szent csodáit foglalta össze. Arnold, amikor hajóval Magyarországra utazott, Regensburg és Passau között majdnem hajótörést szenvedett. Halálfélelmében a vértanúhoz fohászodott, aki megmentette a hajót. Szerencés megmenekülése után találkozott Anasztáz érsekkel, akinél hat hétig maradt és megtapasztalta a magyar egyház vezetőjének

jártasságát a liturgiában. A második könyvben Szent Emmerámnak és tiszteletének emlékezetéről olvashatunk. Arnold itt igen burkoltan említi Wolfgang misszionárius Pilgrim általi elhívását. (170–176.)

A velencei Gellért püspök 1018 körül érkezett Magyarországra. Hatalmas érdemei vannak a csanádi egyházmegye megszervezésében. A vértanú főpapnak csak egy műve maradt fenn teljes szövegben, az *Elmélkedés a három fiú himmuszáról*. E veretes teológiai mű számos, nehezen értelmezhető utalást tartott fenn az 1040-es évekbeli királyaink (egyház)politikai ténykedéséről. (188–212.)

Mór pécsi püspök írta a legrégebb magyarországi legendát: *Szórárd hitvalló és Benedek vértanú életiratát*. Szórárd, aki a szerzetességben az András nevet kapta, s a Zobor-hegyen élte remete életét. Hosszú ideig böjtölt és igen szélsőséges módon sanyargatta testét. A legenda nagyon szemléletesen, már-már hátorzongatóan közli ez utóbbit. Az eseményeket a leendő pécsi püspök még tanulóként a hitvalló tanítványától, Benedektől személyesen hallotta. Ő vértanúságot szenvedett, amikor a Vág mentén rablók ölték meg abban a hiszemben, hogy sok pénz van nála. Testét egy év múlva csodás körülmények között találták meg. Mór András személyével kapcsolatban két csodát rögzített. (229–236.)

Ióannés Skylitzés *Történeti áttekintése* a kötetben található kevés görög forrás közé tartozik. A szerző a 11. század utolsó harmadában töltött be magas tisztséget a konstantinápolyi udvarban. Főként a 960–970-es évek balkáni magyar kalandozásaira fontos forrás. Közléséből megtudhatjuk, hogy Niképhoros Phókas bizánci császár az oroszokkal közösen akart támadást indítani a bolgárok ellen, azonban az orosz fejedelem szövetségre lépett a bolgárokkal, a besenyőkkel és a magyarokkal (türkökkel). Ez egyesült haderő lerohanta Thrákiát. Skylitzés részletesen beszámol a sorsdöntő csatáról, amelyben egy párviadal is történt. (257–262.)

Bonizo itáliai püspök, történetíró és kánonjogász a gregoriánus reformmozgalom egyik elkötelezett híve volt. A VII. Gergely pápa halála után írt egyháztörténeti munkája (*Könyv a barátához*) magyar vonatkozásban számos időrendi tévedést tartalmaz. A főpap összekeveri a harmincas évek eseményeit az ötvenes évekével. Írásában a magyarok elleni 1044. évi győztes hadjáratot II. Konrád személyéhez és a pápa támogatásához köti. Fontos híradás még részéről, hogy megemlíti a magyar király lánzsájának megszerzését. (263–267.)

Szent István király tiszteletéhez három legenda fűződik, a nagyobbik, a kisebbik és a Hartvik féle. A *nagyobbik legenda* keletkezési ideje vitatott, a kutatói nézetek megoszlanak az 1083. évi szenttéavatás előtti idő, illetve Kálmán király ideje között. A *vita maior* első királyunk aszketikus jellemét, egyház- és államszervező erényét hangsúlyozza és kiemeli irgalmasságát és alázatosságát is. Kevés csodás elemet, a hagiografikus irodalomban megszokott motívumot és toposzt tartalmaz.

A legenda írója bencés szerzetes (pécsváradi, veszprémi vagy pannonhalmi) lehetett. (268–298.)

A *kisebbik legenda* Kálmán király uralkodása (1095–1116) idején keletkezhetett. A *Vita minor* ugyanis már elhunytként emlékezik meg Szent László királyról, ismerete a nagyobbik legendát, s Hartvik püspök az előző bevezetésben ismertetett munkához hasonlóan ezt is felhasználta. A mű az államalapító király életét születésétől a szentté avatásáig folyamatosan mutatja be, számos új információt nyújtva a nagyobbik legendából nyert ismeretekhez. A legenda szerzője jól ismerte az ókori auktorkat. Nem lehetetlen, hogy a király környezetében tevékenykedett. (299–314.)

Hartvik győri püspök 1100 körül Kálmán király parancsára megírta a maga *Szent István király legendáját*. Művében összeolvasztotta a nagyobbik és a kisebbik legendát és ezek szövegéhez tendenciózus bővítményeket csatolt. Hartvik kísérletet tett arra, hogy a pápák által kétségbe vont uralkodói egyházkormányzati jogokat Szent István királyra és így a Szentszékre visszavezesse. Célja volt továbbá az államalapító isteni kiválasztottságának igen erőteljes hangsúlyozása. További forrásai közül érdemes megemlítenünk a Pseudo Isidorus-joggyűjtemény egyes szövegeit, egy korai magyar krónikás alkotást és az antigregoriánus egyháziak műveit. A Hartvik-legendát számított az egész középkor folyamán a hivatalos életrajznak. A lábjegyzetekből kiderül Tóth Zoltán, Deér József és Gerics József munkásságának szerepe a Hartvik-problémák megoldásában. (315–343.)

Az *Orosz évkönyvek* a kötet egyetlen ósláv nyelven íródott forrása. A vele kapcsolatos datálási és szövegfilológiai nehézségekről a bevezetőben olvashatunk. Hazai vonatkozásai a korai időszakra nyújtanak némi támpontot. A 969. évnél a magyar nemesfémre és lovakra vonatkozó pár szavas bejegyzést olvashatunk. Szent Istvánról csak annyit közöl, hogy jó kapcsolatokat ápolt Bölcs Jaroszláv kijevei nagyfejedellemmel. (344–347.)

Mikháél bolgár főpap 1118-ban lemásolta a már említett Skylitzés történeti művének bizonyos fejezeteit, amelyekhez időnként rövid betoldásokat illesztett. Radomir bolgár cár (1014–1015) elvált feleségétől, aki Magyarország királyának (Gézának vagy Istvánnak) a leánya volt. Felbukkan továbbá egy Peter Deljan nevű trónkövetelő is, aki saját bevallása szerint ebből a frigyből származott. (348–349.)

A fiatalon, tragikus körülmények között meghalt Imre herceg emlékét őrizte meg a róla készült legenda. A mű kevés konkrét információt tartalmaz a trónörökösről, célja a papi nőtlenység eszméjének a népszerűsítése. A legenda keletkezési ideje és szerzője nem ismeretes. A munka beszámol az Intelmek készítéséről, Szent István és Mór, a későbbi pécsi püspök találkozásáról. A legenda sajnos nem közli Imre herceg feleségének a nevét és származását, akivel szüzi házasságban élt. (350–353.)

Anonymus személyének meghatározása még ma is a magyar történettudomány egyik legvitatottabb kérdése. Ő valamelyik néhai Béla király uralkodását követően készítette el *A magyarok története* című munkáját. Adatait fenntartásokkal kell kezelnünk, de az államalapításra vonatkozó részek viszonylag megbízhatóak. Ezekben Ajtonyról és az őt legyőző Csanádról olvashatunk. Közli az erdélyi Gyulák családfáját. Figyelemreméltó a besenyő Tonuzoba magyarországi meglepedésének említése. (357–360.)

A 14. századi krónikakompozíció a 11. század második felétől folyó hazai történetírás különböző korokban keletkezett darabjainak gyűjteménye. Olyan munkák elemeit tartotta fenn, mint amilyen a 11. századi ősgeszta, az V. István korában működő Ákos mester munkája, (az önállóan is ránk maradt) Kézai Simon-féle krónika és a budai ferences szerzetes(ek) feljegyzései. Tekintettel a mű összetettségére, igen komoly forráskritikát igényel. Beszámol Szent István király Koppány herceg, Gyula erdélyi herceg és Keán bolgár herceg ellen vezetett hadjáratairól. Érdekes viszont, hogy nem tud Ajtonyról. Imre herceg halálával kapcsolatban nem említi a tragikus végű vadászatot. Gizella cselekedetének tulajdonítja Vazul megvakíttatását. Az 1040-es éveket jórészt az Altaichi Évkönyv nyomán mutatja be. Igen rossz véleménye van Péter királyról. A ménfői csatával kapcsolatban a nyugati forrásokkal ellentétben nagyszámú német veszteségekről számol be. Gellért püspök vértanúságának körülményeit megbízhatóan közli. A kötetben található rész I. András király hatalomra kerülésével zárul. (361–401.)

Szent Gellért püspök nagyobb legendájának ma ismert szövege a 14. században keletkezett. A vértanúról két *vita* (egy nagyobb és egy kisebb) készült. A nagyobbik sokkal több információt tartalmaz, amelyek azonban a sok másolás és újraszerkesztés miatt számos pontatlanságot tartalmaznak. A munka részletesen tájékoztat az Ajtony elleni hadjáratról. Beszámolója szerint Szent István már a harc elején a velencei szerzetest szánta a marosvári püspökség élére. Igen érdekes adatokat közöl a görög rítusú kereszténység magyarországi jelenlétével kapcsolatban. Figyelemreméltó a székesegyházi papság együttműködésére vonatkozó információ is. Ezzel összefüggésbe hozható egy korai székesegyházi monostor (ún. Domkloster) marosvári létezése. Említeni kell a magyar iskolatörténet korai szakaszára vonatkozó híradást. A magyar zenetörténet is sokat köszönhet a legendának. Itt találjuk az Aba Sámuel ellen intézett híres prédikációját. Gellért haláláról a legenda rövidebben emlékezik meg, mint a 14. századi krónikakompozíció. (408–430.)

Elemzésünk végére értünk. A kötet elejét stílszerűen a „Lancea regis”-t ábrázoló nagyharsányi dénár díszíti. A műveket igen jó, több mint másfél ezret számláló jegyzetapparátus kíséri, amely gazdag tartalmával tájékoztatja az olvasót a főbb kutatói álláspontokról és a megfelelő szakirodalomról. Néhány apróbb hibára azonban sze-

retném felhívni a figyelmet. Wipónál szerepel Gebarga burgund királyleány, II. Konrád anyai nagyanyja. Őt valójában Gerbergának nevezték. Abban viszont ennek a (578.) jegyzetnek van igaza, hogy II. Henrik császár és Gizella királyné anyját Gizellának hívták és nem Izabellának, ahogy az 1357. lábjegyzet említi. Bizonyos aránytalanságot is megfigyelhetünk az egyes források jegyzetelésében, magunk részéről különösen az Intelmeknél hiányoltuk a részletesebb eligazítást.

Befejezőképpen a kötet páratlan jelentőségét szeretnénk hangsúlyozni. A már említett, szintén Szegeden készült honfoglalás-kori chrestomathianak már több előzménye is volt, míg a 970–1046 közötti évtizedek szinte teljes forrásanyaga most először vált hozzáférhetővé a latinul nem olvasók számára. Ez mindenképpen a történeti évfordulókra mindig nagy figyelmet fordító Kristó Gyulának és az általa együttműködésre felkért olyan szegedi, illetve kisebb számban más tudományos műhelyekhez tartozó szakembereknek, műfordítóknak köszönhető, mint Makk Ferenc, Olajos Teréz, Bollók János, Thoroczky Gábor vagy a pályáját most kezdő Kisdi Klára.

Szende László